

szántó istván

»itt állok
cédán,
levetközve!
láss!«

(imre farkas:
lírai kutatások)

A Lírai kutatások Imre Farkas egyetlen - magánkiadásban - megjelent kötete, mi több, egyetlen publikációja. "Árusításra nem kértem, és nem is kaptam engedélyt" - írja az utolsó lapon. Nem csoda, ha az életmű nem válhatott részévé a negyvenöt utáni magyar lírának. "Mind den példányt ajándékként nyújtok át..."

A Lírai kutatások kiselakú, vékonygerincű könyvecske. Százhusz oldal, nyolcvanhét vers a husz alkotói év termése. S ez is egyszerre, minden előzmény nélkül, a semmiből alakult kötet, valamikor a hatvanas években, s maradt homályban. Habent sua fata libelli, a könyveknek megvan a maguk sorsa.

Pedig érdekes ez a költészet; érdekes, mert a szerző nem költő; mert korán elveszítve szerelmét, ez a nem-költő megőrül és megjárja a lipótmezei embertelen "tébolyda-cellát". S mert mindezt a nyolcvanhét vers mondja el. Igaz, gyakran fülsértő közhelyességgel. Mégis, Imre Farkas lírájában a túl általános /hiszen majdnem minden költészetre érvényes/ Dylan Thomas-i, ars poetica-szerű félsor: "Költészetem személyes harcom jegyzőkönyve" - szigorú realitássá lesz.

A Lírai kutatások nyolcvanhét verse maga az emberi sors.

Ez a költészet ama kísérletnek a naplója, méginkább jegyzőkönyve /Dylan Thomasnál a record/, amely éppen a kísérlet lehetetlenségét tárja föl - a kísérlet kudarcát. A kötet mottója így

hangzik: "Homályos a jövője azoknak, akik alkatilag tudományellenesen vannak hangolva; lehetünk irántuk részvétellel, de nem mondhatunk le a kedvükért a kísérletről, mely - ha sikerülne - végeredményben még ezeknek az embereknek is hasznára lenne." /H.J.Uldall: Outline of Glossematics. Koppenhága, 1957./ Hosszú az út, amíg e mottótól, a "sose hűtlen értelem"-től /Ertelem/ a félelemig jut el:

Azt sem tudom, mely században élek.
Borulat fűd, mint Földberlint. Félek,
olyan könnyen szétpukkad a lélek.

/A tudat margóján/

s innen pedig a teljes bizonytalanságig: "Tudod. Csak nem vagy biztos benne." /Relatív befejezés/

A Lírai kutatások egyedisége: feltárulkozó fiókköltészeti-sége. Nem a horatiusi nonumque prematur in annum fiókköltészete, azaz nem az évszámmal mérhető hallgatás. A megélt tragikum súlya, ugyanakkor a didakszis teljes hiánya az önmagában önmagáért való létet sejteti: ahol érvénytelenné lesznek a máskülönb "jól bevált végső elvek", elemző és értelmező módszerek. Ha Imre Farkas a költői életpálya kezdetén belmegy az én írom, te értelmez-d-játékba, jogosan érhetne volna a dilettantizmus vádja; akkor ez a költészet elvesztette volna titkozatosságát és mélységét, s egy maradt volna a középszerű hivatásosok és nem hivatásosok között. A rejtettség megmaradt. Az 1942-től 1962-ig tartó húszéves praxisnak sehol sincs nyoma; hangtalanul és titkon fejlődik saját törvényei szerint. /Ez azzal a korrekcióval is igaz, ha nem egyszer maguk a szerkesztőségek voltak a rejtettség okozói./

Fiókköltészetiség és őszinteség egymáshoz nagyon közel álló fogalmak. A költő ugyanis nem lehet nem őszinte magához: nem csaphatja be önmagát, hiszen az olvasó úgyis

Versünk minden burkolt célzásából
kiolvassa burkolatlan éniünk.
Tudni fogja, igazat mondtunk-e
és őszinte volt-e szenvedélyünk.

/Holnap/

A sorozatos sorstragédiákat nem fiktív alterego élte meg. Ezért is alapkövetelmény az őszinteség. A költészet őszintesége: a költői én önmagához való hűsége. Olyan axióma ez, mely alól lehetetlen kibújni; kibújva saját világát roppantaná össze.

Hogy semmiképpen nem önkényes spekuláció, vagy kritikusi fogás a kötetben kompozíciót látni, nem csupán az egykötetesség tényéből gyanítható. Ez talán önmagában is nagyobb felelősségre kötelezné a szerzőt: "az utókor, a nagy ideg orvos" lesz a "burkolatlan én" elemzője. Ezen túlmenően azonban filológiaiailag igazolható, hogy az életmű ciklusokba rendezése nem a megírás időpontjait követi. Az Ajánlás - a tulajdonképeni nyitó vers - 1954-es dátumozású /az egyetlen különben, ahol Imre Farkas jelöli a megírás évét/, míg az utolsó előtti vers, Szókratész halálának 2353. évfordulójára címmel szintén 1954-re tehető. A mottóként felhasznált idézetet sem ismerhette meg a költő 1957 előtt. Az elrendezés és a szelekció tehát nagyon is tudatos kompozíciós szándékra vall. Így nyer - önmaguk jelentésén túli, közös - értelmet az Uldall-idézet /"Homályos a jövője..."/, illetve a Relatív befejezés utolsó mondata /"Tudod. Csak nem vagy biztos benne."/. A kompozíció kereteként szolgáló mondatok szematikailag azonosak. A tudásról szólnak. Míg azonban az uldalli idézet a legoptimistább és a legbiztosabb alapokon nyugvó kijelentés, addig a kötet utolsó sora bizonytalanságot megfogalmazó, sőt, a megismerés lehetőségét kétségbevonó állítás. E költészet pontról pontra haladó diagnózisa annak, ahogy egy adott és korlátozott, de önmagának a mindent jelentő emberi sorsban az uldalli út - kísérlet a kísérlet központú világ megteremtésére - kudarcot vall; ahogy Imre Farkas, ez a természettudományosan művelt, nyolc nyelvet beszélő matematikatanár kiábrándul; ahogy a "sose hűtlen értelem" imádója elbizonytalanodik; ahogy a szilárd /vagy annak hitt/ "eszményibb viszonyok" fűgét mutatnak a költőnek.

Igazságtalanság lenne csupán a ráció korlátosságára rátapintó költői attitűdöt kiemelni az oeuvre-ből. Ím az bizonyos, hogy a tudós hajlamokkal megáldott/megvert Imre Farkas számára örök téma a ráció: ha a tárgyban nem, akkor a dikcióban. E motívum éppúgy megtalálható az anyaverseiben, mint a szerelmes versekben: "Felejtéshez a józan ész / ád majd annyi energiát, / amellyel meghajthatunk / egy feledtető turbinát." /Múza/, más helyen a "szenvedés megmaradásának elvéről" /Szakítás/, "a szépség anyagcseréjéről" /Egy gyermektelen asszonyhoz/, "Ilonáról szóló furcsa tudományról" /Nyitány/ beszél. A lírai öntudat súlyát a tudás és az ismeret hordozza. Élettragédiája: a hideg ész terméketlensége, az "eszményibb viszonyok" eszménytelenségére való ráismerés.

A ciklusok /sorrendben: Esztétika, Ilona-komplexum, Idegösszeroppanás, ABC - Címsszavak egy mindig készülő lírai enciklopédiához/ meglehetősen homogének. Így például az Esztétika című ciklus tizenkét verse ars poetica alapvetés:

Fagyöngy csak a naív poézis,
ha lombot hajt a tudás fája.
Elvégeztetett Königsbergben.
Szeretnék csak az ész szavára
hallgatva, olyan verset írni,
mint a tiszta ész kritikája.

/Kant/

Túllép még a legracionálisabb költészeti ars-okon is: egész esztétikája nélkülözi a furor-t, a szent örületet, a megérteni lehetetlent. A mást. Ez a más ebben a költészetben sehol sincs jelen. "Verset írni nem lepkeűzés. / A rekordvers Himalája-szirt" /Esztétika/. De erre a szirtre intellektuális erővel kell feljutni, pontos kimértséggel. Imre Farkas szemében a költő nem szüli a verset, nem teremti. Hanem megcsinálja, megoldja, mint egy differenciál-egyenletet.

A szerző többsíkú referencia-rendszert épít föl: az egy-egy ciklusban szereplő versek egymást feltételező és elő-

legző kapcsolatban állnak; az így kialakított ciklust ciklushoz rendeli, de a ciklusok együttesen is csak részei a teljes kötet-kompozíciónak, míg a mottóval és ajánlással ellátott, immár egész kötetet szembeesíti a valósággal. E rendszerben az Eszztétika nem csupán filozófiai-esztétikai alapvetés, hanem - egy lehetséges olvasatban - egy fiktív életrajzi regény első fejezete is. Az Ilona-komplexum ezért nőhet ki olyan szervelesen az első ciklusból. Az élettörténet ott folytatódik, ahol abbamaradt, ám úgy, hogy e második rész önmagában is kiadja egy szerelmi kapcsolat csonkítatlan történetét.

Az egyre kaotikusabbá váló "való"-ban /a kezdődő szkizofrénia jeleivel "elmémben már téboly bújkál"/ a költői teljességigény - elvben - realizálható lehetősége: a szerelem. E fogalom Imre Farkas lírai enciklopédiájában egyszerre jelent valami slágerízű, bántóan vulgárist és valami túlléphetetlen tisztát. Itt nem csupán a testi szerelem fér meg a plátóival

olykor módjuk is akadt volna mind
plátóian szeretni egymást, mind
szeretkezni vér szava szerint.

/Ki nem tört vulkán/

de megfér a gyűlölet a szeretettel

Nem tanítlak csengő olasz nyelvre.
Nem suttogom: Tündér Ilona.
Nem bántalak se klasszikus nászban,
perverzül se szeretlek soha

Nem békít ki pirosrózsás pünkösöd,
se csengettyús, fehér karácsony.

/Memorandum/

s megfér a bizonyosság a bizonytalansággal

Bármit mondtam felelőtlenül,
a belső hang közbevágott.

En se tudtam, csak ott legbelül
ismerték az igazságot.

/Igazság/

A teljesség e szerelemtan központi fogalma. Szent Pál-i értelemben: "Sem férfiú nincs asszony nélkül, sem asszony férfiú nélkül az Urban". Vagy talán e teljesség /"és már mindketőnek teljesség kell, nem alamizsna"/ a patriarchális görög oikosz szótestet öltött vágya volna? A régen letűnt aranykort jelentené, melyről etimológiák tanúskodnak /is - issa, man - woman/? Esetleg nem is időbeli visszatérést, hanem térbeli kivetítődést? Kozmikus megbonthatatlanságot? Archetípikus mítoszteremtést?

Nem tudom magamat a tájba
beleérezni. Idegenül
lebeg lelke és a táj lelke.
Kapcsolódniok nem sikerül.

Az örökkévalóság karton-
papírjából kivágott tájon
az összefüggést önmagam
és a természet közt nem találom.

Nem találok, mert gondolatban
is magad vagy. Nincs benne semmi
érthetetlen, ha lelked s a táj
nem tudtok összeemelegedni.

Embertelen nő nélkül a táj.
Gondolj szüzekre, persze termő
szüzekre! És meglátod, rögtön
romantikus lesz ez az erdő.

/Erdőben/

Csalódással olvasná végig az Idegösszeroppanás ciklust
a mindenben a bizarrt kereső olvasó. Az érzékletes szkizofré-
nia-analízis helyett csak annak lefolyástörténetét kapná.

Imre Farkas örülteként nem tudott verset írni. Ugyanaz a kisé száraz és fátyolozott hang, ami eddig is jellemző volt. Nem maga a szkizofrénia érdekli a költőt, hanem a betegségnek egy lélekre tett hatásai. Ezért lehet itt az emlékezés az egyetlen adekvát cselekvési forma: "Csak én tudom, hogyan féltem / levéltől is, hogyha hullott, / csendtől is, ha levél sem hullt, / s a félelem el nem múlt. ... Májuskor mást is erre, arra / emlékeztet fecské az égen. / Az új májusban egy régről / nekem is mindig lesz emlékem." /Májusi emlék - kiemelés tőlem./ Delír kisasszony "tébolymély öletől" a Mama menti meg őt: "Anyám jött értem. / Felém siet, felé futok. / Hazafelé megyünk a fényben, / s újra tudom, amit tudok." /Szakítás Delír kisasszonnyal/. Kétségtelen, hogy ennek a lírának egyik /na nem a legfőbb/ inspiráló erejét az anyaság és az asszociatív hozzárendelt motívumok alkotják. Nem csak a mamának szóló Ajánlásra gondolok, hanem Ilona meddőségére, azaz nem-anyaságára is, mint a költő idegösszeroppadásának legközvetlenebb kiváltó okára.

Nagyon fontos szakasz ez azon az úton, amelyen a szigorú racionalitástól a racionalizmus tagadásáig jut el. "Csak hiszi, hogy csillagokba néz a / saját piszkával játszó túlokos. / Megrugdosnak, s lehet, nem is érzem. / Szabadsághitem kényszerzubbonyos. / Az is lehet, elszálltak az évek. / Azt sem tudom, mely században élek. / Borulat főd, mint Höl-derlint. Félek, / olyan könnyen szétpukkad a lélek." /A tudat margójára/ Az elme, a "szegény kis kultúrkör" legyőzött. Ezzel a keserű tapasztalattal - felemásan ugyan - le is zárulhatna a költői pálya. Imre Farkasnak azonban van ereje a halál "démoni, szoros öleléséből" kiszakítani magát, újból rendezni /próbálni/ a világot, kísérletet tenni egy soha-meg-nem-írható lírai enciklopédia megírására. S betetőzni az életművet az ABC - Címzavak egy mindig készülő lírai enciklopédiához harminchat versével. Nemcsak terjedelemben, hanem tematikailag is felülmúlva a megelőző ciklusokat.

E finale grandiosoból kihallható minden, egyszer már felhangzott motívum: az anyaságé, a termékenysége, az hommage a la rationé. Többnyire minden szintézis szükséges feltétele az objektivitás. Ez Imre Farkas esetében távolról sem a szubjektív hang feladását jelenti, hanem azt, hogy a negyedik ciklusban túlsúlyba kerülnek a világértelmező, általános emberit megfogalmazni próbáló, egy életmű tanulságait magában rejtő, egy életmű lezárásának igényével fellépő művek. A költői tudat lépi túl saját korlátait. A látásmód változik meg. Az eddig talán észre sem vett kis repkény lesz költői tárgygyá: "Mielőtt lettünk volna emberek / kvinkvefóliák voltunk, és lehet, / ha meghalunk és eltemettünk, majd újra kvinkvefóliák leszünk." /Kvinkvefólia/ Vagy máshol egy pók látványából születik meg ez: "Szorgalom, akrobatika, / textilipar, építkezés, / intrika, geometria, / optimizmus, türelem, és / - ha a hálót török s vége / mindemnek - az újrakezdés, / új szintézis példaképe: / Mindenkinék tudnia kell: / az ilyen munka emeli égig az élő anyagot. / A pókháló nagy produkció, / bár magányos pókok szövök." /Pók/

A Címszavak... polifón, motívum-sokszínű világát /tájé-
lírával és védikus bölcselettel, Dea-szerelemmel és a vég-
telenség szomjával, háborús emlékekkel és sajátos mitosz-
teremtéssel/ ide vezeti a költő:

A tudás elért és megfogott,
mint pillangót egy kislány marka.
Még hátrált a bizonytalanság.
Virágozik elméd minden sarka.

Tudod. Ugy lebegsz tudáson,
mintha siklató tenger lenne.

A szorgalom vetése beért.

Tudod. Csak nem vagy biztos benne.

/Relatív befejezés/

Nem csupán ciklust, hanem kompozíciós ívet is zárva - a kö-
tet mottójának ellenpontjaként.

Imre Farkas költői életműve valószínűleg soha nem lesz iskolai tananyaggá. S ez reális így. Tény, hogy a nagy költészeteket jellemző veretettséggel itt nincs jelen. A versek nem autonómak, környezetükből nem ragadhatók ki. A dikció lapos, a forma monochrom /hibásan használt jambus/. Mégis, van ebben a költészetben valami ellenállhatatlan, sodróerejű varázs. Talán a köznelyekből itt-ott megcsillanó sorok és találó kifejezések teszik ellenállhatatlanná. Talán az, hogy semmit nem tagad le az olvasó előtt. A gyengeségeit sem. S ezért válik olyan emberivé Imre Farkas lírája, néhol szinte teljesen megszüntetve a távolságot mű és befogadó között.